

Franz Posset

Johann Reuchlin (1455–1522). A Theological Biography

Arbeiten zur Kirchengeschichte 129, Berlin–Boston: De Gruyter, 2015, XXVI, 917 ss.

DOI: 10.34839/wpt.2016.24.2.242-247

W 2015 r. ukazała się nakładem wydawnictwa De Gruyter monumentalna (prawie 950 stron) biografia Johanna Reuchlina autorstwa Franza Posseta. Praca wyszła jako 129. tom w serii wydawniczej „Arbeiten zur Kirchengeschichte” rozpoczętej przez Karla Holla (zm. 1926) i Hansa Lietzmana (zm. 1942), a obecnie wydawanej pod redakcją Christiana Albrechta i Christopa Markschiesa.

Johann Reuchlin (1455–1522), niemiecki humanista, prawnik, hebraista i filozof, był pionierem renesansowych chrześcijańskich studiów nad językami biblijnymi oraz chrześcijańskich studiów hebraistycznych (*Christian Hebraism*). Spod jego pióra wyszła najpopularniejsza, druga po dziele Konrada Pelikana (*De modo legendi et intelligenti Hebraeum*, Strasburg 1504), XVI-wieczna gramatyka języka hebrajskiego biblijnego (*De rudimentis hebraicis librii III*, Phorce 1506) oraz pionierskie chrześcijańskie studia nad żydowską kabałą (*De verbo mirifico*, Bazylea 1494; *De arte cabalistica*, Stuttgart 1517). W latach 1510–1520 Reuchlin stanął w obronie ksiąg żydowskich niszczonej przez Johannes Pfeferkorna i wspierających go dominikanów (była to tzw. bitwa o książki), dając tym samym impuls do wieloletnich sporów o zasięgu europejskim między zwolennikami scholastyki i humanizmu. Lingwistyczne studia Reuchlina i jego działalność odegrały fundamentalną rolę w ukształtowaniu nowożytnych badań nad Pismem Świętym oraz powstaniu nowożytnej chrześcijańskiej hebraistyki.

Od XIX w. życie i działalność Johanna Reuchlina były przedmiotem zainteresowań wielu badaczy, którzy pozostawili po sobie artykuły i monografie. Do klasycznych XIX-wiecznych opracowań na temat Reuchlina należą monografie autorstwa Siegmunda Friedricha Gehresa (*J. Reuchlins Leben und die Denkwürdigkeiten seiner Vaterstadt*, Karlsruhe 1815), Ernsta Theodora Mayerhoffa (*Johann Reuchlin und seine Zeit*, Berlin 1830), J. Lameya (*Johann Reuchlin: Eine biographische Skizze*, Pforzheim 1855), a szczególnie Ludwiga Geigera (*Johann Reuchlin: sein Leben und seine Werke*, Leipzig 1871). Reuchlin interesował także badaczy w XX i XXI stuleciu. W ostatnich latach również ukazało się kilka ważnych opracowań poświęconych Reuchlinowi, warto w tym miejscu wymienić choćby prace Maxa Broda (*Johannes Reuchlin und sein Kampf. Eine historische Monographie*, Wiesbaden 1965), Jamesa H. Overfielda (*A New Look at the Reuchlin Affair*, [w:] *Studies in Medieval and Renaissance History*, t. 8, red. H.L. Adelson, Lincoln 1971, s. 165–207), Hansa-Rüdiger Schwaba (*Johannes Reuchlin. Deutschlands erster Humanist. Ein biographisches Lesebuch*, München

1998), Hansa-Gerta Roloffa (*Reuchlin, Johannes*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 21, Berlin 2003, s. 451–453), Davida H. Price'a (*Johannes Reuchlin & the Campaign to Destroy Jewish Books*, New York 2011) czy też liczne prace zbiorowe wydawane szczególnie w serii „Pforzheimer Reuchlinschriften” (do 2010 r. ukazało się 12 tomów). Istnieje również wydana drukiem bibliografia dzieł Reuchlina opracowana przez Josefa Benzinga (*Bibliographie der Schriften Johannes Reuchlins im 15. und 16. Jahrhundert*, Bibliotheca bibliographica, t. 18, 1955) i obszerna bibliografia prac Reuchlina i o Reuchlinie (do 2011 r.) zamieszczona w czwartym tomie krytycznego wydania jego listów (*Johannes Reuchlin: Briefwechsel*, red. M. Dall'Asta, G. Dörner, t. 4, Stuttgart-Bad Cannstatt 2013, s. 466–494). Wykaz najnowszej literatury (2010–2015) na temat życia i działalności Reuchlina zamieścił Autor recenzowanej książki (s. 892–894).

Cóż nowego można było napisać o Reuchlinie? Trzeba przyznać rację Matthiasowi Dall'Asta, autorowi przedmowy do dzieła, że takie przedsięwzięcie wymaga dziś sporo naukowej odwagi ze względu na szerokie opracowanie tematu (s. XI–XII). Jakie więc *novum* zawiera książka Franza Posseta?

Dzieło Posseta ukazało się w języku angielskim i jest dostępne o wiele szerszemu gronu odbiorców niż opracowania niemieckie. Książka została oparta na wydanej niedawno krytycznej edycji korespondencji Reuchlina (*Johannes Reuchlin: Briefwechsel*, red. M. Dall'Asta, G. Dörner, S. Rhein, t. 1–4, Stuttgart-Bad Cannstatt 1999–2013), a więc Posset sylwetkę humanisty przedstawia, opierając się na jego własnych słowach. Wiele z tych listów do tej pory nie było znanych badaczom. Ukazanie się tego zbioru otworzyło nowe perspektywy badań nad Reuchlinem, możliwości korekty wielu dotychczasowych poglądów i spojrzenia na humanistę w nowym świetle w wielu aspektach, co stanowi istotny cel książki Posseta (s. 3). Drugi podstawowy dla Posseta zbiór źródeł o Reuchlinie to dzieła jego autorstwa (do 2015 r. ukazały się trzy tomy: *Johannes Reuchlin Sämtlich Werke*, red. W.-W. Ehlers, H.G. Roloff, P. Schäfer: t. 1/1: *De verbo mirifico*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1996; t. 2/1: *De arte cabalistica*, Stuttgart-Bad Cannstatt 2010; t. 4/1: *Reuchlins Schriften (Missiue, Augenspiegel, Defensio)*, Stuttgart-Bad Cannstatt 1999). Autor miał dostęp również do pozostałych po Reuchlinie jego własnych książek (s. 3).

Monografia Posseta jest „biografią teologiczną” (zob. tytuł książki). Autor koncentruje się w niej nie tylko na filologicznych osiągnięciach Reuchlina, ale przede wszystkim interesuje się jego filozofią i teologią, co dało w rezultacie nowy, do tej pory nieznan lub zanedbywany obraz tego słynnego humanisty. Ta nowość pojawia się w wielu aspektach. Posset ukazuje Reuchlina jako wybitnego katolickiego, świeckiego filozofa i teologa (*the Catholic lay theologian par excellence in Germany*, s. 6, 30–31; *the greatest lay theologian*, s. 48), twórcę „katolickiej kabały” (s. 4–5), która polegała na odkrywaniu w żydowskich pismach ukrytych katolickich dogmatów chrystologicznych, soteriologicznych i trynitarnych (s. 9, 11, 41). Jezusowe słowa zapisane w J 5, 39 (ἐραυνάτε τὰς

γραφάς – *badacie Pisma*) Reuchlin rozumiał jako wezwanie do studiowania wszystkich pism żydowskiej tradycji, również tych pozabiblijnych. Polecenie to rozciągał także na studium innych niebiblijnych źródeł w językach oryginalnych (s. 46, 871). Posset twierdzi, że Reuchlin „przekształcił religijną filozofię Żydów (kabałę) w teologię zgodną z katolickimi dogmatami” (*He transformed the religious philosophy of the Jews (Cabala) into a theology compatible with Catholic dogma*, s. 11, zob. również s. 872). Nie był on jednak bezkrytyczny: potrafił oddzielić od swojej „katolickiej kabały” elementy magiczne i niezgodne z wiarą chrześcijańską (s. 872).

Źródeł zamiłowania humanisty do studium Biblii w oryginale, lektury pism żydowskich oraz jego tolerancyjnej, a nawet przyjaznej postawy wobec Żydów dopatruje się Posset nie gdzie indziej, jak w katolickiej wierze Reuchlina spełnionej praktykowaniem miłości bliźniego (s. 6, 46). Jego tolerancja wobec Żydów, którą uzasadniał na podstawie doktryny katolickiej i prawa kościelnego (s. 47, 876), oraz czerpanie z żydowskiej myśli na rzecz katolickiej doktryny czyni z niego „ojca katolickiego ekumenizmu w szerokim sensie” (*the father of Catholic ecumenism in the wider sense*, s. 41), co Posset właśnie chce wykazać w swojej książce. Autor analizuje obszerne źródła pod kątem życia religijnego humanisty i jego duchowości, co dopiero odkrywa prawdę o tej nadzwyczajnej osobowości (s. 11). To z duchowości humanisty wypływały jego postawy, studia i dzieła, również te o Żydach i wobec Żydów. Duchowość Reuchlina Posset składa z kilku elementów, najważniejsze z nich to: katolickość, duchowość biblijna, maryjna, poczucie sprawiedliwości (wynikające ze studium prawa), miłość bliźniego, poszukiwanie prawdy (s. 46–48). Takie spojrzenie na Reuchlina nie było jak do tej pory obecne w literaturze. W celu ukazania w nowy sposób postaci Reuchlina i jego dzieła konieczne jest również odtworzenie z dostępnych źródeł sylwetek jego oponentów, szczególnie Johanna Pfefferkorna i wspierających go dominikanów, co stanowi kolejny cel badań Posseta (s. 11–12, 19, 22).

Od XIX w. uważało się Reuchlina za jednego z ojców krytyki biblijnej w rozumieniu współczesnym. Z drugiej strony kabalistyczne zainteresowania humanisty traktowano z przysłowiowym „przymrużeniem oka” (np. Geiger; zob. s. 22–23). W tym kontekście Posset zauważa, że Reuchlin w swojej egzegezie tylko do pewnego stopnia poszukiwał sensu wyrazowego w Biblii. Był głównie zainteresowany poszukiwaniem sensu duchowego, z tym że czynił to, wykorzystując wersje oryginalne oraz duchowe i alegoryczne metody egzegezy żydowskiej. Stąd jego zainteresowania kabałą, która pod względem metody interpretacji Biblii przypomina duchową interpretację Kościoła.

Posset polemizuje z szeroko rozpowszechnionym poglądem (od czasów mowy wygłoszonej dla upamiętnienia Reuchlina w 1552 r., trzydzieści lat po jego śmierci, przez Filipa Melanchthona; przez kilka stuleci mowa ta stanowiła podstawowe źródło o życiu humanisty), jakoby Reuchlin był jednym z prekursorów reformacji (s. 2, 20–21), a nawet zdeklarowanym antyklerykałem (s. 10).

Autor określa takie poglądy jako „zwyczajny nonsens”, a ich rozpowszechnianie jako dezinformację (s. XII, 1, 10). Mowę Melanchthona uznaje za tendencyjną i niekompletną (s. 2) i wielokrotnie postuluje jej korektę (zob. np. s. 1–2, 10, 15–28). Do rangi symbolu nieporozumień wokół roli Reuchlina w XVI-wiecznych sporach religijnych urasta drzeworyt z 1521 r. ukazujący obok siebie Johanna Reuchlina, Urlicha von Huttena i Marcina Lutra jako „Patronów Wolności” (zob. s. 793–798, 868) oraz pomnik wzniesiony w Worms w 1868 r., przedstawiający Reuchlina jako poprzednika Lutra (s. 25, 879). Przyczyny tego błędnego postrzegania Reuchlina leżą zarówno po stronie propagandy luteranckiej (mowa Melanchthona), jak i katolickiej. W tym drugim przypadku konflikt Reuchlina z Pfefferkornem widziany na tle ruchów reformacyjnych został przez dominikańskich teologów skojarzony i zestawiony z konfliktem Lutra z Rzymem. Bardzo szybko dominikanie postawili obok siebie Lutra i Reuchlina, a ich poglądy potraktowali jako błędy, które należy zdusić w zarodku (s. 868). Wydarzenia te spowodowały, że Rzym zmienił życzliwe hebraiście stanowisko, potępiając w 1520 r. jego nieszczęsną książkę *Augenspiegel*, ale, jak podkreśla Posset, nie z powodów doktrynalnych (w przeciwieństwie do Lutra), tylko z powodu zawartych tam oszczerstw i faworyzowania Żydów (s. 875–876). Reuchlin, w przeciwieństwie do Lutra, nie był też nigdy ekskomunikowany. Jak wspomniano wyżej, Posset kreśli zupełnie inny portret Reuchlina, ukazując go jako lojalnego wobec Rzymu, wzorowego katolickiego świeckiego teologa. Jeśli istniał związek między Reuchlinem a Lutrem, to polegał on na tym, że reformator z Wittenbergi, podobnie jak Reuchlin, w swojej egzegezie posługiwał się Biblią w językach oryginalnych i cenił sobie studium tych języków, odrzucał jednak studia kabalistyczne (s. 26, 873). „Reuchlin studiował wspólne podstawy judaizmu i chrześcijaństwa. Luter był jedynie zainteresowany tym, co odróżniało czystą Ewangelię, tak jak on ją widział i jak on ją interpretował w opozycji do Żydów, Turków i papistów” (s. 879). Jeszcze więcej różnic pojawia się między postawą obu do samych Żydów: Reuchlin traktował ich z szacunkiem i życzliwością, a Luter z pogardą i niechęcią (por. s. 879–880).

Posset nakreślił przed czytelnikiem również inny niż dotychczas obraz Pfefferkorna, który bardzo często był ukazywany jako fanatyczny i prymitywny przechrzta sterowany przez dominikanów. Posset ukazał jego sylwetę w zupełnie inny sposób. Analizując źródła, doszedł do wniosku, że konwertyta w oczach sobie współczesnych był postrzegany jako dobry katolik żydowskiego pochodzenia, szanowany obywatel Kolonii prowadzący misje wśród Żydów (s. 297–300), znawca judaizmu i ówczesny etnograf, który udostępniał chrześcijanom swoich czasów wiedzę o żydowskich tradycjach (s. 296, 869, 870). W tej perspektywie konflikt między Pfefferkornem i Reuchlinem zmienił swoje oblicze i został ukazany jako pełen nieporozumień, uporu i zawziętości wewnątrzkościelny spór o właściwy sposób traktowania Żydów i ich świętych ksiąg (s. 869). U podstaw sporu, według Posseta, leżała niekonsekwencja

w kościelnym prawodawstwie odnośnie do Żydów. Pfefferkorn opierał się na jego nietolerancyjnej formie (Grzegorz IX, Innocenty III, Innocenty IV), a Reuchlin na tolerancyjnej (św. Grzegorz Wielki, Aleksander III, Klemans V, Synod w Vienne; św. Tomasz z Akwinu; zob. s. 876–878). Gwałtowny charakter tego sporu związany był z mocnymi osobowościami dyskutantów, którzy nie przebiegając w słowach, walczyli o swoje racje i o własną reputację (s. 870).

Według Posseta hebraista był prekursorem katolickiego stosunku do Żydów, który po kilku wiekach został określony w deklaracji Soboru Watykańskiego II *Nostra Aetate* z 1965 r. Istota relacji Reuchlina do Żydów wyrażała się w podejściu łagodnym i życzliwym, pełnym szacunku i unikającym przemocy w nawracaniu i zmuszaniu do chrztu, szanującym żydowskie sumienie w wyborze religii. Według Reuchlina w dyskusji z Żydami pomocna była znajomość ich tradycji i ksiąg, które należy w tym celu studiować, unikając ich niszczenia (s. 878–879). Hebraista z Pforzheim „pozostał dla chrześcijan kanałem hebrajskiej mądrości biblijnej, włączając w to lingwistyczną, alegoryczną i kabalistyczną interpretację Świętych Pism, wszystko to powiązał ze swoją katolicką religią w sposób nieantagonistyczny” (s. 879–880). Autor zmienia perspektywę spojrzenia na Reuchlina i na jego czasy w relacji do zjawiska antysemityzmu i dialogu katolicko-żydowskiego. Posset patrzy na życie i dzieło Reuchlina pozytywnie i optymistycznie, umieszczając je nie jako szlachetny wyjątek na tle nowożytnego antysemityzmu, czyli jako pozytywny przykład w historii nietolerancji, ale jako jeden z przykładów historii tolerancji i dialogu międzyreligijnego. Autor ukazuje swojego bohatera jako pioniera przyjmowanego dziś oficjalnego nauczania Kościoła na temat Żydów jako starszych braci w wierze (por. s. 2–3, 9, 12, 880; zob. też motto do *Wstępu* na s. 1).

Autor przy analizie tekstów źródłowych zastosował metodę podobną do egezezy historyczno-krytycznej. Jej pierwszym etapem była krytyczna lektura tekstów Reuchlina i adresowanych do Reuchlina w językach oryginalnych. Następnie Posset badał kontekst powstania danych tekstów, ich swoiste *Sitz im Leben*.

Nowe, i to w wielu aspektach, spojrzenie na Reuchlina było możliwe nie tylko z powodu obszernego wykorzystania nowo wydanych źródeł oraz nowego spojrzenia badawczego. Pisząc swoje dzieło, Posset przez dłuższy czas był pozbawiony dostępu do, jak dotychczas klasycznej pracy o Reuchlinie autorstwa Ludwiga Geigera z 1871 r., co pozwoliło mu uniknąć „zarażenia się” przyjmowanymi od XIX w. założeniami i stereotypami na temat Reuchlina (por. s. XII).

Przedmowę do dzieła Posseta napisał Matthias Dall’Asta, współredaktor czterotomowej krytycznej edycji korespondencji Reuchlina, na której oparte były badania Posseta. Autor opracował życie i działalność Reuchlina chronologicznie, przy czym pierwszy rozdział (*The unique philosopher and theologian of our time*, s. 14–49) stanowi wprowadzenie w problematykę badawczą, punktując różne dotychczasowe spojrzenia na postać humanisty, z którymi Autor podejmuje polemikę. W kolejnych rozdziałach (jest ich łącznie piętnaście)

Autor prezentuje koleje życia Reuchlina, kładąc nacisk na jego wykształcenie w młodości (rozdz. 2), główne dzieła, szczególnie skupione wokół „katolickiej kabały” i zainteresowań językami starożytnymi: łaciną, greką i hebrajskim (rozdz. 3–4 oraz 13), stanowisko Reuchlina w stosunku do Żydów na tle ich sytuacji w Europie (rozdz. 5–6). Począwszy od rozdz. 6, Autor rozpoczyna prezentację tła, a później przebiegu tzw. bitwy o książki, omawiając konflikt Reuchlina z Pfefferkornem oraz zaangażowanie w ten konflikt ówczesnych ośrodków uniwersyteckich, humanistów, Inkwizycji oraz papieża Leona X (rozdz. 6–15). Rozdział 15 (ostatni, zatytułowany *Ścigany jak zając i sławiony przez Chryścijan i Żydów*) opowiada o gorzkich ostatnich latach życia humanisty oraz ukazuje znaczenie jego dorobku dla chrześcijan i Żydów. Książka została wyposażona w tablice chronologiczne (s. 882–883), spis wybranej literatury (s. 892–894) oraz dwa indeksy: osobowy (s. 895–911) i cytatów biblijnych (s. 912–917). Pozycja jest ilustrowana 31 reprodukcjami (częściowo w kolorze) rękopisów, inkunabułów, starych druków i listów związanych z życiem i działalnością Reuchlina (wykaz ilustracji, zob. s. XXIII–XXV). Część z nich była własnością Johanna Reuchlina, a więc stanowi bezcenne uzupełnienie materiału źródłowego wykorzystanego przez Posseta w monografii.

Książka jest dedykowana emerytowanemu biskupowi archidiecezji Milwaukee, Richardowi J. Sklba'bie, byłemu przewodniczącemu Komisji do spraw Dialogu Ekumenicznego i Międzyreligijnego Konferencji Biskupów Katolickich Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Cena woluminu, jak na warunki zachodnie, jest bardzo przyzwoita i wynosi niecałe 100 euro. Ustalenie takiej ceny było możliwe dzięki finansowemu wsparciu władz Pforzheim, rodzinnego miasta Johanna Reuchlina.

W 2016 r. książka Posseta otrzymała nagrodę przyznaną najlepszym biografom wybitnych katolików z różnych okresów historii Kościoła (Harry C. Koenig Prize in Catholic Biography).

Data ukazania się książki (2015) również ma swoją wagę i symboliczne znaczenie. W 2017 r. będą obchodzone ważne rocznice, szczególnie 500-lecie reformacji oraz 500-lecie istotnych wystąpień Reuchlina związanych z jego obroną żydowskich ksiązek (w latach 1515–1517 Reuchlin opublikował *Epistolae Obscurorum Virorum*, w 1517 r. ukazała się też bulla Leona X przeciwko temu dziełu). Praca Posseta ukazująca się w przededniu tych rocznic umożliwi, przynajmniej w pewnych aspektach, nowe spojrzenie na początek reformacji oraz relacji Johanna Reuchlina wobec tego ruchu.

Podsumowując: książka taka jak dzieło Franza Posseta nie zasługuje na recenzję, ona zasługuje na laudację! W mojej ocenie jest to najlepsze i najrzetelniejsze opracowanie biografii wielkiego humanisty z Pforzheim. Książki tej nie może zabraknąć w żadnej ceniącej się humanistycznej bibliotece.

ks. Rajmund Pietkiewicz